

AUDITORLIK TEKSHIRUVLARIDA KREDIT RISKLARINI BAHOLASH VA ULARNI KAMAYTIRISH USULLARI

Eshonov Muhammad Ayyub Xoshimjon o'g'li

Andijon davlat texnika institute

“Buxgalteriya hisobi va menejment” kafedrası dotsenti, i.f.n

Botirova Odinaxon Nodirjon qizi

Andijon davlat texnika instituti 4-bosqich

“Buxgalteriya hisobi va audit” yo‘nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15463432>

Annotatsiya: Mazkur tezisdá auditorlik tekshiruvlarida kredit risklarining mohiyati, ularni aniqlash va baholash mezonlari hamda ushbu risklarni minimallashtirish usullari yoritilgan. Kredit operatsiyalari bilan bog‘liq xatarlar tijorat banklari, moliyaviy tashkilotlar va yirik xo‘jalik yurituvchi subyektlarda auditorlik nazoratining asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Tadqiqotda kredit risklarini aniqlashda auditorlik dalillari, tahliliy va funksional audit usullari, kredit tarixini o‘rganish, garov qiymatini aniqlash va shartnoma shartlarining bajarilishini tekshirishga urg‘u berilgan.

Kalit so‘zlar: kredit riski, auditorlik tekshiruvi, baholash usullari, garov, kredit shartnomasi, audit strategiyasi, nazorat tartiblari, kreditportfel, xatolik.

Kredit risklari bu – kredit oluvchi tomonidan shartnoma shartlariga rioya qilmaslik, qarzni o‘z vaqtida yoki to‘liq qaytarmaslik xavfini bildiradi. Bunday risklar banklar, mikromoliyaviy institutlar, hamda kredit asosida ishlaydigan barcha xo‘jalik subyektlari faoliyatida mavjud bo‘ladi. Auditorlik tekshiruvlarida ushbu risklarning aniqlanishi va baholanishi moliyaviy hisobotlarning ishonchligini ta‘minlash, korxona yoki bankning likvidlik va barqarorlik darajasini real ko‘rsatishda muhim ahamiyatga ega. Kredit riskining noto‘g‘ri baholanishi auditorlik xulosasining noto‘g‘ri shakllanishiga, moliyaviy hisobotlardagi noto‘g‘ri aks ettirishga va natijada investitsion qarorlarning asossiz qabul qilinishiga olib keladi.

Auditorlik tekshiruvlari jarayonida kredit risklarini baholash va ularni kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish moliyaviy hisoblarning ishonchligini ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. Kredit risklari — bu qarzdor tomonidan kredit shartnomasi shartlariga rioya qilinmasligi, kreditni o‘z vaqtida yoki to‘liq qaytarmaslik ehtimolidir. Bunday xatarlar banklar, moliyaviy institutlar va korxonalarda faoliyat yuritayotgan barcha kreditorlar uchun doimiy muammolardan biri bo‘lib, moliyaviy barqarorlikka jiddiy xavf tug‘diradi. Auditor kredit riskini aniqlashda birinchi navbatda kredit shartnomasining mazmunini chuqur tahlil qiladi, to‘lov jadvali, foiz stavkalari, asosiy qarz va foiz to‘lovlari bo‘yicha bajarilgan operatsiyalarni solishtiradi, garovlar bilan ta‘minlanganlik darajasini baholaydi hamda qarzdorning moliyaviy ahvoli, likvidlik darajasi va boshqa qarzlar bo‘yicha majburiyatlarini ko‘rib chiqadi.

Kredit risklarini baholashda auditorlar xalqaro audit standartlari, xususan ISA 315 (Risklarni aniqlash va baholash) talablari asosida harakat qiladi. Ular riskga asoslangan audit yondashuvini qo‘llash orqali kredit portfelidagi har bir qarzdor subyektni alohida o‘rganadi. Bunda qarzdorning so‘nggi moliyaviy hisobotlari, pul oqimlari tahlili, daromadlar barqarorligi, qarzdorlik koeffitsientlari, DSCR (Debt Service Coverage Ratio) va likvidlik darajalari hisobga olinadi. Shu orqali auditor kredit riskining real foizini, ya‘ni qarzni qaytarish ehtimoli past yoki

o'rta darajadagi kreditlarni aniqlaydi. Kreditlar garovi sifatida ko'rsatilgan aktivlarning likvidligi va real bahosi ham alohida o'rganiladi. Chunki garov past likvidli yoki bozordagi qiymati noto'g'ri baholangan bo'lsa, bu kredit riskining oshishiga sabab bo'ladi. Ko'pgina holatlarda auditorlar garovga qo'yilgan mol-mulkning real bahosi noto'g'ri ko'rsatilgani, qiymati sun'iy ravishda oshirilgani yoki yetarlicha hujjat bilan tasdiqlanmaganini aniqlaydi.

Bundan tashqari, kredit so'rovining dastlabki baholanishi va kredit ajratishdagi qaror qabul qilish jarayonining o'zi ham audit uchun alohida tahlil obyekti hisoblanadi. Masalan, bank ichidagi kredit qo'mitasi tomonidan qabul qilingan qarorlar, kredit skoring tizimiga asoslangan baholash, qarzdor to'g'risida yig'ilgan ma'lumotlar, kredit hisobotlari va kredit byurosidan olingan tarixiy ma'lumotlar auditorlik hujjat tahlilining asosi bo'ladi. Auditor bu jarayonda kreditning ajratilishi qonuniy, iqtisodiy jihatdan asosli va moliyaviy jihatdan xavfsiz bo'lganini aniqlashga intiladi. Shu maqsadda, auditor audit dalillarini to'plashda tashqi manbalardan, masalan, soliq hisobotlari, bank hisobvaraqlari ko'chirmalari, sud qarorlari va boshqa hujjatlardan ham foydalanadi.

Auditor kredit risklarini aniqlash bilan birga, ularni kamaytirish bo'yicha takliflar ham ishlab chiqadi. Ular ichida eng samaralilari quyidagilardir: kredit oldidan chuqur moliyaviy tahlil o'tkazish, DSCR koeffitsienti bo'yicha minimal talablarga rioya qilish, garov qiymatining doimiy qayta baholanishini joriy qilish, kredit shartnomalarida qo'shimcha kafolatlar tizimini rivojlantirish, shartnoma buzilganda avtomatik choralar ko'rishni nazarda tutuvchi moddalarning mavjudligi, kreditning maqsadli foydalanilishi ustidan real monitoring mexanizmlarini kuchaytirish, shuningdek, kreditni ajratishdan oldin qarzdorning umumiy moliyaviy pozitsiyasini skoring modeli orqali baholash. Bularning barchasi kredit riskini oldindan aniqlash, uni kamaytirish va kreditning qaytishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Amaliy tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, kredit risklarini nazorat qilinmagan holatlarda bank yoki moliyaviy tashkilotlar katta hajmdagi muammoli qarzlarni yuzlashadi. Buning oqibatida kreditportfel sifati yomonlashadi, zaxiralar hajmi ortadi, foyda kamayadi va ishonchlik reytingi pasayadi. Audit aynan shu salbiy oqibatlarning oldini olishda muhim vosita bo'lib, u risklar borasidagi shaffoflikni ta'minlaydi va yuqori darajadagi moliyaviy boshqaruv madaniyatini qaror toptiradi. Shu sababli, kredit risklarining auditorlik nazorati faqat aniqlash bilan cheklanmaydi, balki strategik tavsiyalar, tashkiliy islohotlar va ichki nazorat tizimini takomillashtirish orqali ularni tizimli ravishda boshqarishga yo'naltiriladi. Kredit risklarining aniqligi va ularni kamaytirish darajasi bank va korxonalarning moliyaviy barqarorligi, to'lov qobiliyati va investorlar ishonchi uchun hal qiluvchi omil bo'lib qolmoqda.

Amaliy tadqiqot Andijon viloyatida joylashgan bir tijorat bankining 2022–2024 yillar mobaynida berilgan 750 ta kredit shartnomasi asosida o'tkazildi. Audit tekshiruvlari natijalariga ko'ra, ushbu kreditlarning 18 foizi kechiktirilgan to'lovlar, 7 foizi esa restrukturizatsiya qilingan holatlarni tashkil etgan. Kredit riskining yuqori bo'lishiga sabab qilib, audit xulosalarida quyidagi holatlar ko'rsatib o'tilgan: kredit olishda real moliyaviy imkoniyatlar yetarlicha tahlil qilinmagan, garov qiymati qayta baholanmagan yoki garov ob'ekti past likvidli aktivlardan iborat bo'lgan, ayrim hollarda kreditlar aloqador shaxslarga ajratilgan va bu "muvofiglik riskini" keltirib chiqargan.

Kredit risklarini kamaytirish bo'yicha audit tavsiyalarida quyidagi choralar taklif etilgan: kredit oldidan qarzdorning likvidlik koeffitsiyentlarini baholovchi majburiy indikatorlarni joriy etish, kredit so'rovlarida DSCR (Debt service coverage ratio) kabi moliyaviy ko'rsatkichlarga

e'tibor qaratish, shartnoma asosida har chorakda moliyaviy holatni qayta ko'rib chiqish va kredit bo'yicha real nazorat mexanizmlarini kuchaytirish. Bundan tashqari, audit tavsiyalarida kredit berish jarayonida bank xodimlarining manfaatlar to'qnashuvini oldini olish uchun "ikki bosqichli qaror qabul qilish" tizimini joriy etish zarurligi aytilgan. Natijada 2024-yilda kreditlar bo'yicha risk darajasi 2023-yilga nisbatan 11% ga kamaygan.

Kredit risklari tijorat banklari va xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining muhim xavf omillaridan biridir. Ushbu risklarning auditorlik tekshiruvlari orqali aniqlanishi va baholanishi moliyaviy barqarorlik, soliq intizomi va foyda ko'rsatkichlarining ishonchligini ta'minlashda muhim omildir. Kredit risklarini kamaytirish uchun auditorlik faoliyatida zamonaviy yondashuvlar, statistik ko'rsatkichlar, moliyaviy tahlil vositalari va hujjatli tekshiruvlar uyg'un holda qo'llanishi kerak. Har bir kredit shartnomasini alohida baholab, qarzdor to'lov qobiliyati va garov qiymatining realizatsiya imkoniyati chuqur tahlil qilinishi lozim. Shu asosda kredit risklarini nazorat qilish orqali audit sifati oshadi, bank va korxonalar moliyaviy jihatdan himoyalangan bo'ladi, bu esa butun kredit tizimining sog'lom ishlashini ta'minlaydi.

References:

Используемая литература: Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Audit to'g'risida"gi Qonuni, 2021-yilgi tahrir.
2. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, 2020-yilgi nashr.
3. Xalqaro audit standarti (ISA) 315 – "Risklarni aniqlash va baholash".
4. O'zbekiston Markaziy bankining kredit risklarini boshqarish bo'yicha ko'rsatmalari.
5. Gafforova M.R. – "Bank auditida kredit risklarini aniqlash usullari", Ilmiy maqola, 2023.
6. www.cbu.uz – O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti.
7. www.ifac.org – Xalqaro auditorlar federatsiyasi portali